

LUZAIDKO ECHEVERRIREN DOTRINARI OHARRAK

JOSE M. SATRUSTEGI

Azken aldi honetan agertzen ari diren euskal testu zaharren artean, oraintxe eman berria du Iñaki Seguroiak arretaz irakurri dudana hau: «Etxeberri Luzaideko bikarioaren dotrina argitaragabea»¹. Nere interesa, bai egilearen nahiz izkribuaren aldetik sortua da.

Zilegi bezait haste-hastetik, *Echeverri*, egileak berak idatzi ohi zuen eran idaztea, ba-baitira Luzaiden *Etcheverri* eta *Etcheverry*-tarrak ere elkarrekin zerikusirik ez dutenak, *Echeverria*-z bestalde. Nahasmendu haundia sor lezake grafia gaurkotuaz denak zaku berean sartzeak.

Luzaideko bikario hau, Echeverri bazterretxeko semea zen, herriko hamalau etxerik zaharrenetakoa, noski². Pekotxeta auzoan, Andikoberri eta Arnegizahar bazterretxe bien erdian ezagutu nuen nik, duela hogeiren bat urte bidea zabaltzeko bota zuten etxea. Sahetsean zituen alor eta pentzeak, ibairako lasterbide baliagarriarekin. Aurrez-aurre, berriz, bere oiha estua gaztain eta aritzez hornitua.

Abizen hau oso ezaguna eta ugaria da Luzaideko paper zaharretan. XVIII.mendean, adibidez, Echeverri bazterretxearen auzo-

1. ASJU, XIX-1 (1985) 130-197.or.

2. «Acta de Juicio de Conciliacion. En la Villa de Valcarlos á tres de febrero de 1846, el Sr. D. Beltran Echeverria Al(calde) Constitucional de esta Villa celebros el juicio de Conciliación sigte».

Comparecio D.ª Joaquina Aguirre acompañada de D. Martin Barcelona su hombre bueno y dijo Juan Perez de Zestau, su hijo y nuera por esc(ritu)ra en forma otorgada en 11 de Marzo de 1590, vendieron por una insignificante cantidad á los Amos de 14 casas de esta Villa entre las cuales se encuentra la de Echeverri la mitad del Molino de Zestau que hoy posee la demandante, pero con la obligacion de que ellos en su tiempo y sus sucesores en el suyo eran obligados de acudir á moler sus granos al indicado Molino segun se hace constar pr. la copia q.^a en devida forma presenta, Que Pedro Echeverri dueño de la indicada casa no cumple con esta obligacion, y pide se le condene á que lo verifique». (Arch. J.M.S. doc. «Marimaite», 8 bis).

ko Yacquésenean Echeverriar bat zen nagusia, izengoitiz «Sancho» esaten ziotena³. Mende horren hasieran bada bataio-agirietan Sancho de Echeverri izeneko bat⁴, eta behar bada, hortik dator Sanchotarren lotura.

Iruñeko agintarien zerga-zerrenda zibiletan ere aipu da etxe hau. 1644eko zergalariek Frantziako mugatik hasi zuten beren lana eta Echeverri bigarren etxea da lerrokadan. Kasu honetan, *Echeberria* deitzen diote hiriko jaunek⁵. Berrehun urte lehenago, 1428an, Ibañetatik behera joan ziren erret-kontulariak izenak hartzen eta, hala dagokionez, azken aurrekoa da Micheto Echeverri, baina etxearen izena «Alegria» zela ipiniz⁶.

Luzaiden bikario

Echeverri apaizak Luzaideko bataio liburuetan izenpetutako lehen agiria, 1824eko maiatzaren 6koa da. Azkenekoa, bestalde, 1858ko ekainaren 3an egin zuen, hil zen urte berean. Hogeita hamalau urtez, beraz, bere herriko bikario izan zen. Horrek ez du esan nahi, noski, ofizialki bikario izan aurretik apaizlagun bertan egon ez zatekeenik. Luzaiden nengoelarik ez zitzaidan bururatu bere jaiot-agiria jasotzerik.

3. «Miguel de Echeverri... hijo legitimo de Juan de Echeverri Sancho». Sahetseko oharrean dionez, «nacido en casa Yacques» (Arch. Par. Valcarlos. Lib. 2.º Baut., 1427, n.º 2, 1778) *Sancho* eta *Juan* elkarrekin parekatzen ziren une honetan Luzaiden. Pertsona bera bi eratan ikus daiteke: «En veinte y tres de abril del año mil setecientos y treinta Baptice a Gracian de Cajen hijo legitimo de Juan Cajen y María de Vidart, los aguelos paternos JUAN de Cajen y Juana de Ainziburu» (Arch. Par. Valcarlos, Lib. I. de Baut. f. 241, n.º 3, 1730).

Beste anaia baten bataio-agirian, hitzez-hitz, honela dator: «En quatro de Abril del año mil setecientos treinta y quatro Baptice Juana de Cajen hija legitima de Juan de Cajen y María de Vidart: aguelos paternos SANCHO de Cajen y Juana de Anciburu» (Ibid. Lib. I Baut., f. 258, n.º 4, 1734).

4. «Sancho de Echeverri, hijo legítimo de Pedro de Echeverri y Catalina Hualde. (Arch. Par. Valcarlos. Lib. I. Baut., fol. 222, n.º 3, 1725).

5. Zerrenda honela hasten da: «Pedro de Egues, llamada Arraneguiçar. Pedro de Echeberria, llamada Echeberria...» (Arch. Gen. de Navarra. Fuegos, 1644).

6. Herriko etxeen amaieran, esaten da: «... Johan Doinati, Androqui (actual Andikoberri), Johan Coixe, Androqui el Viejo (actual Andikozahar), Micheto Echeverri, casa Alegría; Domingo Arranegui (actual Arneguizahar)». Arch. Gen. de Navarra. Fuegos 1428).

Ikus: J. M. SATRUSTEGUI, *La Puerta de España en el Camino de Santiago* (Iruñea, 1962), 63 orrialde.

Urte txarrak gertatu zitzaizkion eta muga-arazo nahasiak izan zituen denbora guzian. Frantziako adarka gogorraren atzetik, Espainiako ostikoa. Gertaera hauen berri jakiteko bi iturri nagusi erabili ditut: neuk Orreagan jaso nituen bere eskuizkribuak, eta Luzaideko eliz-liburuetan utzi zituen ohar baliagarriak.

Frantziako arazoak. Bikario zeneko bigarren urtean, Baionako apezpikuak bere elizbarrutiko kristauak mugaz beste aldeko apaizekin aitortzako sakramentua egitera joatea debekatu zuen. Hori dela eta, istilu larriak sortu ziren konzientzietan eta harreman luzeak izan zituen Echeverrik bere nagusiekin. Gutun horien guzian kopiak egin zituen nik dudana bilduma batean.

Frantziako bigarren eztabaida, Ondarrolaren legezko egoeratik zetorkion. Baionako apezpikuaren aginduz, Arnegiko Fagalde erretoreak Ondarrola bereganatu nahi izan zuen 1826an. Agindu bera jaso zuen geroago Iriart apaizak.

Gotzaiarekin batera, aginte militarra eta Frantziako herri-agingin-tariak elkartu ziren indarkeriaz erasotzeko Luzaideko apaiza.

Eliz-gizonen bidea Sakramentuena izan zen, eta Arnegiko apaizak Ondarrolako bi bikote bere elizan ezkontzea lortu zuen. Eskomunione zigorra eman zien lauei Iruñeko gotzaiak⁷.

Baionako apezpikuak, bestalde, sendotzako sakramendua eman zien, Donibane Garazin, Ondarrolako bi haurtxori, lehen esandakoen umeak izanki⁸.

7. «El Gobernador de la Mitra paso un mandato al Vicario de Valcarlos en 19 de mayo de 1842, para que los mal casados se separasen y se subsanasen el defecto cometido, pero como se resistieron a ello se publico de misa popular la indignidad de ellos para recibir los Santos Sacramentos y, a causa de su obstinacion se fulmino excomunion Maior el 14 de agosto del mismo año contra los cuatro casados, declarando que sus padres no entrasen en la Yglesia durante sus hijos permaneciesen en aquel estado de concuinage por haber cooperado, que sus hijos contragesen semejantes matrimonios nulos. Y que lo propio sucediera con los acompañantes, siempre que estos no cooperasen de su parte á que se separasen de este enlace incestuoso».

8. «El Sr. Obispo de Bayona no paro en las dos dispensas indicadas, sino que tambien confirmo á dos de Ondarrola en San Juan Pie de Puerto en 27 de junio de 1842 y son los mismos de los dispensados, pues ninguno de los demás se le presentó».

Nahaste-borraste hauen ondoren, Juan Echeverri eta Catalina Minondo, Ashi bazterretzeko nagusi gazteak, 1843ko ekainaren 7an itzuli ziren Luzaideko elizara. Hauen aurretik ezkontutako Juan Bonetpels eta Maria Echeverrik gehiago luzatu zuten eta ez ziren 1845eko apirilaren 3 arte beren elizara itzuli (l.c.)

Arnegiko apaizak denbora berean, Ondarrolako bost haur baitaiatu zituen bere parrokian.

Militarren parte hartzea ez zen hitz-jario eta izkribu dotoretan gelditu. Harizpe, ospe haundiko agintariarengana jo zuten eliztarrek eta, horrela, Bernateneko etxekoandereari elizakoak ematera deitua izan zen batez, mugako baimen eta agiri guziak legez egon arren, preso hartu zuten guardiek. Frantziako mugarik inola ere ez igarotzen uzteko agindua hartu zuela, jakinerazi zion guda-laburuak. Baina, biharamonean bertan kendu zituen apaizarentzat eragozpen guziak eta sakramentuekin Ondarrolara joan behar izan zuenean, Frantziako bi guardia lagun zituela ibili zen baserrietan, aurreko gertakizuna zuritu nahiez⁹.

Auzi honetan parte hartu zuen hirugarren indarra, Arnegiko herriagintariena, denetan ausartena gertatu zen. Besteak beste, Txaparreko etxekoandrea hil zenean, familiaren erabakiz Luzaideko Gurutzea ekarri zuten etxera, eta beren hilarrira eramateko bildurik zeudelarik ahaide eta auzoko jendeak, Pevet, Arnegiko alkatea joan zitzaizen beste gizon batzurekin gorpua kentzera. Kutxa berekin hartu eta familiako inoren laguntzarik gabe eraman zuten Arnegira eta han ehortzi.

Bitartean, hildakoaren senarra, aita eta anaiak, beste herritarrekin batera Luzaidera joan ziren gurutzearen atzetik, isil-isila, gorpua berekin eraman balute bezala¹⁰.

9. «Desde el 14 de agosto de 1842, tuvo efecto la orden del General Harizpe hasta el 19 de Noviembre siguiente, porque habiendo sido llamado á administrar los santos Sacramentos á la dueña de Bernatenia de Ondarrola, el 18 de Noviembre fui detenido por la guardia y conducido al Gefe Militar, quien me dixo tenia orden de no dexarme pasar á Ondarrola como funcionario, y aun como particular, y me hizo pasar a España, teniendo mi pasaporte para el extranjero, sin auxiliar a la enferma, amenazandome si volvía sería arrestado y conducido al interior de Francia, y como urgía el estado de la enferma el cura intruso le confeso y le administro la Extrema unción.

Esta Orden del General Harizpe que tanto alarmaba a los habitantes de Ondarrola tuvo efecto hasta el otro día de esta escena (...) pues se revocó y se mando al Gefe de Ondarrola el 19 de Noviembre no se me impusiese estorvo alguno para ejercer mi ministerio, y á su consecuencia el 10 de Marzo de 1843 fui a dar el Santo Viatico á Maria Beretervide dueña de la casa Descansu, escoltado por dos soldados de la guardia francesa, reparando por este acto generoso el agravio causado la vez anterior». (Arch. Par. de Valcarlos. Índice I. 1688tik, 5.or.).

10. Echeverriren hitzetan: «... conduxo el cadaver á Arnegui sin mas acompañamiento y entero en su iglesia (...) pero el marido de la difunta, su Padre, hermanos, interesados y demas vecinos tomando la Cruz vinieron con la maior devocion y como si trajesen el cadaver á la Yglesia de Valcarlos y se hicieron las exequias como cuerpo presente» (Ibid.).

Ondarroako biztanleek haserre biazian, agintari goienetara eraman zuten auzia, eta Pabeko Prefetak bere ordezkarien bidez agindu zion Arnegiko auzapezari, Ondarroako egoera bideratzen ez zen bitartean uzteko bertakoei Luzaideko elizara joaten eta ez sarzteko arazo horietan ¹¹.

Espainiako istilua. Sahetsetik zetorkion Echeverriri uhain berriaren zipristinak. Madrilen sortutako auzia Frantziatik itzulian iritsi zen Luzaidera. Isabel II.aren Jauregian ekaitza sortu zuen Borbondarren alaba kutuna, Cubako legegizon eta olerkari gazte ez-ezagun batekin ezkontzeak. Erret-jatorriko pertsonen ohiturak hala zapaltzen zituen neska hezikaitza, Frantzisko de Paula eta Luisa Karlota Borbondarren alaba zen, eta amodio desbideratu honen lege zigorrez, maitaleari zegozkion ohore, begiramendu, izen on eta goimailako aipamen guzietaz biluzi zuten agintariek. Hori aski ez zela, beren lurraldean bizitzea eragotzi eta Frantziara jo behar izan zuten senar-emazte gazteek. Ikusia dut gertakizun hau gaitzat duen eleberria *Le roman d'une Infante*, Frantziako Akademiak saritua.

Horrela sortu zen printzesa atzerriratuaren bihotzean, haurdunaren erdiminekin batera herriminaren eragin kilikaria, eta bere haurra Espainiako estatuaren lurraldean izatea nahi zuen.

Luzaideko Agirretarren itzala haundia zen une horretan. Juan Pedro, Korteetan diputatu izana, «Isabel la Católica» Erret-Elkarte Amerikakoaren komendatore, eta «San Fernandoren» lehen mailako zaldun zen, besteak beste.

Luzaideko Agirretarrek bazituzten Bentetan bi etxe: Arnegi aldeko zubi muturrean bat, eta zubiaren Luzaide aldetik jauregi nagusia. Zubiak uztartzen ditu, noski, ibaitxoaren gainetik, Frantzia eta Espainiako lurraldeak.

Borbondarren Josefa Fernanda andere gazteak Arnegiko etxe horretan izan zuen erdi aurretik ostatu, Frantziako lurrian, legez zegokionez; baina Luzaideko Jauregian lagundu zuen emaginak

11. Carta del Subprefecto sobre la decisión de Ondarroa. (...) «Este acto de Autoridad de parte de V. es contrario á las ordenes formales del Sr. Prefecto, quien ha prescrito a V. por mi conducto no se mezcle en la cuestión ni menos impida por ahora al Cura de Valcarlos ejercer su ministerio en Ondarroa». (Arch. Par. de Valcarlos. Índice I, 1688 tik hasita, 5.fol.).

Ikus: J. M. SATRUSTEGUI, «Documentos para la historia religiosa de la frontera de Navarra». *Príncipe de Viana*, 104-105, 1967.

eta egin zizkioten ertermainak, bihotzaren arabera Espainiako erresuman aurki zezan semeak lehen ohea.

Egun berean bataiatu zuen Luzaideko elizan Echeverri bikarioak. Ez du esaten buruz ikasi zituen ala paperetik irakurri baitaio agirian dauden *zortzi* izenak.

Mugaren bi aldetako pertsona ospetsuak etorri ziren eta haundizki egin zuten festa. Herriko «Bolantak» dantzatu ziren plazan eta bazkari eder batekin amaitutzat emango zen gertakizunaren kondakizuna, legez kanpo egina izan ez balitz.

Madriilen jakin zuten berehala denen berri eta apaizarekin sartu ziren zuzenean. Aginte zibilak gotzaiari idatzitako gutunaren edukia jakinerazi zioten Iruñetik Echeverriri, bataio agiri berri bat egiteko aginduz.

Bi akats nagusi leporatzen zizkion bikarioari: emakumearen jatorrizko aipamena egiten zuela, eta senarraren aurretik ezarri zuela bataio agirian emaztearen izena ¹².

Gaur badakigu era berean egina zela udaleko agiri zibila ere ¹³, baina herriko agintariei ez zietan kargurik egin. Echeverri apaizak

12. «El Señor Jefe político de esta Provincia me copia la R. Orden de ocho de los corrientes en la que se reprueban todos los documentos y aun el acta de nacimiento y bautizo que se hayan estendido tributando a la Señora Dña. Josefa Fernanda de Borbón los honores y títulos de Alteza Real de que está privada por el decreto de veinte y ocho de Junio del año último, así como todos los títulos que la pertenecían como Infanta de España».

«Me acompaña asimismo una copia exacta de la partida de bautismo estendida por V. con motivo de su alumbramiento en esa Villa para que se borre y anule del modo que está estendida; manifiesta también que debiendo V. saber las Reales Ordenes vigentes no debió estenderla en aquella forma».

«Por tanto, prevengo a V. que en adelante por lo que pueda ocurrir tenga estos presentes, que inutilice V. la partida estendida, que estienda otra arreglada en un todo al formulario del Excmo. Señor Uriz mi digno Predecesor sin anteponer la Esposa al Esposo, que espese al margen del libro por nota adonde corresponda el número en que aura aquella se hallará, y que añada lo executada en virtud de este mandato, y de todo me dará V. cuenta cuando esté verificado para poder yo contestar al Señor Jefe político».

Dios gue. a V. muchos años. Pamplona veinte de Junio de mil ocho cientos cuarenta y nueve. Severo Obispo de Pamplona. Señor Vicario de la Parroquia de Valcarlos».

Firmado: Dr. Franco. Echeverri Vic.º»

13. Ikus: J. M. SATRUSTEGUI, «Dos autógrafos ilustres en la historia de Valcarlos», *BAP*, XII-3 (1956), 355-359.or.

bere egunean egindako bataio agiria kendu gabe, jarraian ezarri zituen gotzaiaren gutuna eta bigarren agiria.

Kristau ikasbideak

Oso ezaguna da duela denbora gutxi arte Euskal Herri osoan hain zabaldurik egon den Gaspar Astete aitaren dotrina. Orain ezagutzen den gaztelaniazko argitalpenik zaharrena 1607.urtekoa da, nahiz 1599an argitaratu zelako susmoren bat badagoen¹⁴. Gerroztik, iturri agortezinaren antzera joan da behin eta berriz kaleratzen.

Euskaraz egindako lehen itzulpena noizkoa den ez dakigu. Eskuz idatzitako ugari bada bazterretan eta, ia beti, lekuan lekuko erara aldatuak¹⁵.

Bilketa sakona eta zabala egin behar litzateke, beraz, ikasgai honek izan duen arrakasta ongi neurtzeko.

Luzaideri dagokionez, Iruñeko elizbarrutirako egin izan diren euskal dotrinek ez dute han harrerarik izan. Guk erabiltzen genuena (1955-1964) Baionako Diharce bikario jeneralak 1911an moldatu zuen *Catichima ttipia* zen. Galde-erantzunez burutzen da, baina ez da Astete-ren itzulpen zehatza. «Beharrac oro eta beharrak baharric dire hortan», zioen lehen baimenak¹⁶.

Baionakoaren aurretik, itxura denez, Jose Oliver Hurtado, Iruñeko gotzai zenak 1880an argitaratu zuena erabili ohi zen Luzaiden¹⁷. Asteteren testua oinarritzat harturik beste ikasgai batzurrekin gehitzen du, eraskinak gurutzearekin edo izartxoarekin markatuz. «Icasico da ongui —dio oharretan— Aita Asteten jaquinbideari dagoquiona eta (gurutzea)quin señalaturic dauden erasquiñac; izarchoarequin señalaturic daudenac izanen dira obequi erabaquitzeo Aita Astetearena (sic), eta jaquin videaren gañeracoan aitcinatuagoric direnendaco».

14. P. A. PEREZ GOYENA, *Ensayo de bibliografía navarra* (Burgos, 1949), II, 42.or.

15. J. M. SATRUSTEGUI, «Hemeretzigarren mendeko kateximak. I. Neurtitzak». *Egan* I-6, 1966, 67.or.

16. *Catichima Ttipia. Baionako Diosesaco* (Tours, 1935), Maison Mame. 140×90 mm., 58.or.

17. *Cristauaren Icasbidea. Aita Gaspar Astetec eguina, cein centzatu eta berretua, aguertzen da euscarara birtua, Dre. D. José Oliver eta Hurtado, Iruñeco Obispo Choy Arguiaren aguindez, bere menecoen oitzaraco. Iruñan: J. Lordaren moldizteguian. 1880. (125×87 mm.) 68 orrialde.*

Itzultzailearen izenik ez du ematen. Zaharragoko beste dotrina bat ere ba omen zen. Oso zaila gertatu zitzaidan zehaztasunak lortzea, eta azkenean eskuratu nuen ale bakarra larruzko azalekin eskuz josirik zegoen. Zoritxarrez, lehen orriak kenduak ditu eta ezin jakin, beraz, norik egin zuen, ez non argitaratu zen. Horrela egon da orain arte nere gordailuan beste liburuska eta paper zaharrekin batera.

Echeverriren dotrina

Iñaki Seguirolaren lana ikusi bezain laster, susmo baten eraginez neure bilduma ikusten hasi nintzen. Hantxe zegoen larru gorri-oriska eta zimurtuen barruan argitaragabekotzat emandako eskuizkribuaren antzeko liburuska. Oso gauza xumea, noski, eta eskutan ibiliaren poderioz higaturik dago. Sakelako argitalpen txiki honek 100 x 70 mm. besterik ez du, eta Ama Birjinaren latinezko letaniekin mozten da 92. orrialdean testua. Lehenago esan bezala, sarrerako zortzi orrialde falta ditu nere ale honek eta egilearen izenik ez du inun ematen.

Eusko Legebiltzarreko Liburutegian omen dagoen eskuizkribuaren lan bera da, Luzaideko Echeverrirena alegia. Aurkipen interesgarria da paper hauena, izengabeko beste Kristau Ikasbide baten egilea azaltzen bait dute, alde batetik, eta aldaketa ugari izan duelako, bestetik. Hainbat ikutu, gehitze eta zuzenketa jakingarri ikusita esan dezakegu Iparraldean edo Iparraldeko irakurleei buruz egin zela argitalpena. Iruñean aurkeztu eta Goicoa bikario jeneralaren eskuetan gelditutako eskuizkribua argitaragabea dela esatea zilegi da, beraz, beste nonbait argitaratuko zela pentsatuz.

Bi testuen konparaketak hobeki adieraziko du esandakoa.

I. Grafia aldaketak

Era askotako aldaketak daude liburuskan. Hizki edo letraren baten idazkera desberdina aipa daiteke lehenik.

1. Eskuizkribuak *ï* ezartzen duen tokian, *y* inprimatu zuten: *ïautsi/yautsi*, *ïeiqui/yeiqui*, *ïaun/yaun*, *ïabe/yabe*, eta abar. Normalean, beraz, *yuyamendu*, *yanhari*, *bathayoa*, *confesio yenerala*,

yustoa eta antzekoak aurkituko ditugu dotrina honen argitalpean. Etsaiic dioenean (26,16), *etsayic* ezarri zuten noski.

Joera orokorra denez, askotan gertatzen da aldaketa hau eta ez naiz husketa osoa egiten ahalegindu. Salbuespenak, aldiz, ez dira hainbeste eta azpimarra daitezke. Emango diren adibideen testuak aurkitu ahal izateko, Seguroiak emandako zenbaki eta lerrokadak baliatuko ditut.

Esan bezala, gure *j*-ren ordeztu gehienetan *y* erabiltzen du liburuskak, baina ez beti. Adibidez, *j* agertzen da *juramentu* hitzean, eskuizkribuko hiru idazkera hauen ordeztu: *Juramentu* (18, 13), *iuramentu* (18,14), eta *yuramentu* (18,15). Echeverrik bere eskuz idatzitako «Yateco» (25,24) hitzaren ordeztu *Jateco* inprimatu zuten; era berean, «yaquintasuna» beharrean, *Jaquintasuna* agertzen da (27,22).

Bestelako eredurik ere badago, noski, bi testuen artean. Esate baterako, etsaiic (8,55), *etsaiic* bilakatzen da *y* orokorra baztertuz. Eskuzkoak «Misterioric» dioelarik *i* normalarekin, *Mysterioric* dakar liburuak.

Erakusle eta izenordeetan badira Echeverrik orijinalean idatzi ez zituen formak, hala nola, hetaz (21,25)/*heyetaz*; hetan (18,19)/*heyetan*; horien (25,29)/*hoyen*; eta grafia arruntera itzuliz, heiei (22,11)/*heyei*.

Azenturen bat edo beste agertzen da, bestalde, testu inprimatuan eta *i* letrarekin ia beti. Adibidez, *Haraguia* (26,10), *luxuriaric* (5,24), *dituzuenac* (10,25), *noiz* (13,23; 25,8), *lehenbicoa* (27,11), *Yzpiritu Sainduaren* (29,2), *izanic* (35,4). Kasu hauetaz landa, «próximo» hitzak ere bietan behintzat (25,9; 41,19) azentua badu.

Eta orain artekoekin ikustekorik ez izan arren, *i* letraren istilu puntual batzu aipatuko ditut. Dirudienez, eskuzko paperetan zalantzan dagoen «primu», oinordeko (21,29), *premu* da zehazki inprimategiko alean. Ebakera herrikoia kutsuz edo, *azquenan* dakar liburuak, egileak «azquenean» zioelarik (16,15). Moldiztegiako akatsa izan daiteke edo gaizki ulerturen baten lana, lehen eskuiko iausti hitza (13,10), *hautsi* bihurtzea.

Eta *i* letrari dagokion azken oharra: Echeverrik «Creatzailea» dioen pasarteetan (5,2; 6,23; 11,27; 18,20), argitalpenaren arduradunek *Creatzalea* ezarri zuten. Berdin gertatzen da *Salbatzailea/Salbatzalea* (6,24; 11,29; 12,17; 38,30) eta *Lorificatzailea/Lorificatzalea* hitzekin (6,25; 11,31).

2. *Hitz bukaerako o/u.* «Articulu» hitzarekin aldaketa atipiko samarra gertatzen da. Echeverrik *articulu* idatzi zuen, noski. Moldiztegiko testuan aldiz, galderek *articulo* diote eta erantzunak *articulu*:

G. *Cer gauza dira zuc, eta hare*¹⁸ *dautzcatzuenac eta sinhesten ditutzuenac?*¹⁹

I. *Articulu fedezcoac principalqui, credoan dauden bezala* (10,2; 10,26).

G. *Cer gauza dira Articulo fedezcoac?*

I. *Dira fedearen Mysteriolic principalenac.*

G. *Certaco dira Articulo fedezcoac?* (10,29).

«Fedezko Actan» *Articulu/Arti(cu)lu* diote biek (41,8).

3. Luzaideko bikarioak «Soberbioa» eta «Abarizioa» hitzak sartzen dituen tokian liburuskak *Soberbia* eta *Abaricia* dakartza:

G. *Cer da Soberbioa?* (25,14) / *Soberbia*.

G. *Cer da Abaricioa?* (25,16) / *Abaricia*.

Soberbioaren contra, Umiltasuna (25,30) / *Soberbiaren...*

Abiricioaren contra, Largotasuna (25,31) / *Abariciaren*.

4. *Gakotxa.* Luzaideko bikarioaren izkribuetan «Credo» eta «Salve», izen biak, gakotxarekin daude mugaturiko forma gramatikaletan: *Credo'a* (3,19; 9,22; 10,3; 10,26) eta *Salve'a* (4,5; 16,19; 16,23; 16,27). Argitalpenean, alderantziz, gakotxik gabe zabaldu ziren.

5. *Leherkari hasperenduna.* Dotrina honetako grafia-orrazketa nabariena /kh/ leherkari hasperendunarena da. Echeverrik ez zuen kontuan eduki eta izen multzo bati dagokio zuzenketa. *Bekhatu* bezalako hitzek, bestalde, kristau ikasbidean duten maiztasunarekin ikutuen kopurua asko ugaltzen da. Harrigarri iduritzen zaio Segurolari Luzaideko bikarioak fonema hau inoiz ez markatzea, eta idazleen tradizioa jotzen du hori azaltzeko: «Pentsa daiteke literatur tradizio faltaz, bestetan egiten zenaren berri ez jakinez, ez zutela kezka haundiegirik gauzak behar bezala eta era batera markatzeko». Une honetako ikuspegia hori da, noski; batasuna,

18. *harc*, eskuizkribuan. Idatz-akatsa dateke.

19. Orijinalean azenturik gabe.

hizkuntz arauak eta euskararen normalizapena lortzea. Echeverriren garaian ere joera batzu nabarmentzen ziren eta, gero ikusiko den bezala, garbizale kutsua nabari du, lexiko aldetik behintzat. Baina, nere kezka zera da, tradizio literario hutsean aurki behar ote da idazkeraren azken arrazoia? Euskal idazleen berri gutxi duten luzaidarren ehundaka gutun badut nik neure gordailuan eta harriturik gelditu izan naiz askotan *h* hasperendunak zein zehatz ezartzen dituzten ikustean. Kontutan hartzekoa da pertsona hauek ez zutela inoiz euskara idazteko araurik ikasi, eta zenbat idazle klasiko irakurriko zuten baserriko aitzur, goldenabar eta ardien inguruan? *Herria* astekaria, batzutan, eta egutegia ilargiaren beharpena kontuan edukitzeko, izango zen irakurketa nagusia. Luzaiden, bestalde, haurtzaroko eskolak ere Espainiako maisu erdal-dunengandik izan dituzte. Nondik datorkie, beraz, hain txukun eta hain zehatz hasperenak markatzeko erreztasuna? Nere ustez, eguneroko mintzairan dute eredia eta berek ahozkatzen duten moduan idazten dute. Bederatzi urtez egon nintzen Luzaiden, bertako hizkuntza mintzo nuen eta egile bakoitzaren mintzaira sumatzen da gutunetan. Hau horrela balitz, Echeverri luzaidarrak agertzen duen idazkeran leherkariaren hasperena ordurako galduxea zela bere sorterrian, esango nuke. Besterik ez, behar bada. Bi dokumentu hauen konparaketa egitean beste ondore bat ere atera daiteke gainera: luzaidarrak Iparraldeko kutsuarekin sumatzen ez duen fonemaz konturatuko ote ziren Hegoaldean? Horrexegatik uste dut Iruñean ez baino Iparraldean argitaratua izan zela liburuska hau.

Argitaratzean egindako zuzenketak hauek dira:

Akhabantza. (11,5). Munduaren akhabantzan (13,24).

Bakhar. Haren seme bakhar (3,22); Jainko bat bakharra (6,19).

Bakharric. (18,3).

Barkha. Barkha zagutzu (3,9); Barkhatcen (3,10); Barkhatceco (22,30); *barkhatcecoz* (23,13); barkhatuac izaiteco (34,3); barkha bitzaut (38,24); bekhatuen barkhamenduan (4,3).

Bekhatu. Hitz hau askotan errepikatzen da. Gure bekhatutic (12,19); guhauren bekhatuac (15,24); bekhatuez (31,31); bekhaturic (32,31).

Bekhataria. (7,5).

Ekharri. Berrionac ekharri (40,23); ekhartcen (16,4).

Erakhuts. (4,12); Erakhuts nola? (8,10); eta hunec erakhusten guri (10,19). Ez daquienari erakhustea (20,15).

Oharra: izenburu batean *h* gabe dator: *ceintan eracusten baitira.* (Eskuizkribuan, *eracusten*), (10,1).

Ikhusi. (9,13); Ikhusi cinduen zuc Jesu-Cristo sortcen? (10,11); Ikhustearequin (17,4); Ikhus dezagun orain (21,9).

Khanbiatu. *Khambiatcen* (33,19).

Kharsu. Izpiritu garbi eta kharsu berarequin (39,21).

Khausitu. «Ceruco Lorian khausiaraz gaitzazu» (40,10); Cer ocasionetan khausitu den (32,13); nahiz indigno khausitcen naicen (39,13).

Khurutce (3,1); Hitz honen grafia aldakorra da Luzaideko apaizaren izkribuan: Curutze (8,7; 8,11; 8,20) eta curutceac (9,4); Curutcearen (8,26); Curutcean (9,7; 9,9). Argitalpenak salbuespenik gabe bateratzen du desberdintasun hori, baina beste aldaketa bat sortzen du denbora berean: *Khurutce* (8,7; 8,11; 8,20) ia beti dakerrena, eta *kurutcearen* (8,26) behin edo beste ikus daitekeena. Christo *Khurutceficatuaren* itchura ceintan erosi baiguintuen (7,31).

Lekhu. (14,28). Lekhu huntan (4,8), lekhu eta gauza gucietan (31,16).

Lekhucotasun. Testiguanza. Jainkoaren Legeko zortzigarren agindua honela emana da Frantziako gisan²⁰:

Lekhucotasunic ez duzu

Ez hitz erranen falsuqui (6,19; 19,16).

Likhitsqui. Lohikeriaz, lizunkeriaz. Hamar Aginduen zerrenda berean, seigarrena:

Paillardiza eguinen ez duzu,

*Obraz ez gogoz likhitsqui*²¹ (6,9; 19,6).

Lokhartu. Gurutzearen seinalea noiz egin behar den esatean, hitz hauekin amaitzen du liburuskak erantzuna. «...Elizan sartcean,

20. Izenburu osoa honela da: «Manamendu berac franciaco guisa(z)» Eskuizkribuak, bestalde, honela zioen: «Manamendu berac bertce guisaz». Azken hitzak bukaerako z tatxa beltzez ezeztatua du.

21. Eskuizkribuan, *liquisqui*.

yatean eta *lokhartceacoan* (8,30). Hasperen gabeko leherkari asko agertzen da dotrina honetan. Adibidez: *urricaltasuna* (25,5); *urri- quimendu* (32,22), *Jaquintasuna* (27,21), *hunquitcea* (27,6), *bakot- chean* (33,18), *baquea* (28,3), *hamecagarrena* (28,12) eta abar. Era berean, gazteleratik sartutako maileguek ez daramate *h*-rik: *Car- itatea* (26,22), *cardinalac* (26,23), *conseilu* (27,24), *occasione* (32,13), *continentcia* (28,7) eta *contcientcia* (32,5). Baina, *Khambiatcen* (33,19).

6. *Horzkari hasperenduna*. Echeverrik ongi erabili zuen /th/ bere izkribuan eta ez dago aldaketa haundirik inprimatutako lan- ean.

Zalantzaren bat edo beste bakarrik. «*Gathiboac errescatatcea*» (20,27) zuzentzeko eskatu zion egileak inprimatzaileari eta, horren arabera, /th/dakar plazaratutako kateximak. Eta ohar horien ze- rrendan ez agertu arren, *borthitz* hitza ere zuzendu zuten argita- ratzaileek: «Da confirmatceco, eta *borthizteco* bathayoan errecibi- tu guinduen fedean» (22,28). Hirugarren zuzenketa, *athera* hitza- rena: «mihia peco ezpainaren gainerat erdi *atheratua*» (38,1). Hi- tzen aldaketari dagokio, lehen zirriborroan ez zegoen beste /th/ hizkiren bat edo beste aurkitzea: «Gure obra onen medioz», zioen luzaidarrak eta «gure obra onen *bithartez*» (22,8) gelditu zen az- kenean, berak parentesi artean eta ezeztaturik utzi bazuen ere. Aditz formaren aldaketak sortzen du oraiko adibidea: «sortzez ecartzen dugun becatu bat» dioenean egileak, «*sortcez datorkhigun* bekhatu bat» (22,17), ipini zuten moldiztegian.

«Acabantza» delako azken oharren atalean, arduraz ahalegin- du zen egilea, *deithcen* aditza hasperenduna zela azpimarratzen. Pare bat aldiz, hala ere, ez zen ohartu edo ez zuen behintzat zuzen- gaietan sartu, eta eskuizkribuko hutsunea liburuskak bideratzen du: «deithcen baita Abrahamen senoa» (13,9); eta beste hau: «mor- talak deithcea» (25,7).

Maite/maitha ongi bereizten ditu gehienez. Biak sartzen dira «Amodiozco Acta» delako otoitzean: «Ene Jaincoa, maite zaitut bihotz guciaz (...) zarelacotz guciz ona, eta osoqui maithagarria» (41,17). Salbuespen gisa bada ere, aldiz. Hamar Manamenduetan «*Jaincoa maitatcea*» (5,19) esaten du liburuskak. Alderantziz, ber- thuten (29,2) dator izkribuan, eta *bertuten* liburuan.

7. *Ezpainkari hasperendunak*. Arazo asko sortzen dizkio Lu- zaideko apaizari. Argitaratutako dotrinan zuzenketa ugari dago,

eta denak jasotzeko asmorik gabe, aldatutako hitzen aipamena egingo dut.

Aphaldu. Beheratu. «Belhaunicaturic, eta beguiac *aphalduac*» (37,31).

Aphezpicua. Egileak berak azken oharretan zuzentzeko agindua emana zuen eta /ph/ dator liburuan. *Aphezpicua* (23,31).

Gorphutz. Eskuizkribuak ez du *h*-rik markatzen eta asko dira argitalpeneko zuzenketak. «Gorphutz bat» (12,29), «Barurtuz eta gorphutz mortificatuz» (26,16). «Gorphutceco eta arimaco erreberentciaric handienaz» (18,3), «gorphutzari zaizconac» (20,14).

Phartea. «Doctrinaren lehenbico phartea» (10,1) Kristau Ikasbidearen lau zatietako izenburuetan era berean errepikatzen da hitz hau.

Phentsamendu (8,14), «hitcez, obraz, eta phentsamenduz» (19,9). «Ofritcen darozquitzut ene phentsamendu, hitz, eta obra guciac» (41,27).

8. *Frikaria.* Euskarazko *x*-en soinua adierazteko joera desberdina sumatzen da egilearen eta argitaratzailearen artean. Eskuzko lanean *s* agertu ohi da batzutan, eta *ch* bihurtzen liburuan: gais-toei (7,14)/*gaichtoei*, gaistoetaric (8,14)/*gaichtoetaric*, tentacione gaistoetan (16,5)/*gaichtoetan*. *c* eta *z* frikariak ere *ch* forma hartzen dute argitalpenean: zucenqui (20,8)/*chuchenqui*, bereci (36,26)/*berechi*. Gaztelaniatik hartutako maileguetan jatorrizko idazkera gordetzen du: proximoa (6,2), examinatu (37,11). Azkeneko hau liburua gehigarria da. Mailegu zaharragoetan bi joera daude: *Mesprechuz* (21,14) forma tradizionala eskuzko lanean, eta erdal kutsuko *Menosprecioz*, plazaratutakoan.

9. *Afrikatua.* Eskuizkribuaren egileak zalantzak ditu afrikatuen idazkeran. Batzutan *ch* erabiltzen du, kontsonante ondoan batez ere, eta bokalen artean *tch*. Bere lana inprimatzean iritzi hauek bateratu egiten dira ia beti *tch* ipiniz, hala nola, bacochean (33,17)/*bakotchcan*, mancha (24,17)/*mantcha*, berechzten (36,24)/*beretchzten*. Lehen eskuko zenbait hitz kendu eta ordezkoa sartu ohi du, batzutan, argitaratzaileak. Horietako batean afrikatua aurki daiteke: «Bertcerena ebatsico ez duzu, ez guardatuco iniustoqui» (19,11) dioen zortzigarren manamenduan, beste hau dio liburuskak: «Bertcerena ebatsico ez duzu, ez *atchiquico* inyustoqui». Esaera hori

bera liburuaren hasieran honela dator: «*ez tchiquico*» (6,10). Moldiztegiko hutsunea, noski, «*ez atchiquico*»-ren orde.

10. *Xixtukaria*. Atal honetako aldaketa multzo bat grafiari huts-hutsean dagokiona da. Izkribuak *c* dakarren tokian, *z* sartzen dute inprimategian: *utci* (2,25), *utzi*; *hitzez* (4,21), *hitzez*; *hiltcea* (5,23), *hiltzea*; *ezagutceco* (10,30), *ezagutzeco*. Aldatu gabe errepikatzen da khurutze hitza. Huts eginik edo, *curutze* (3,1) dio behin Gasteizko izkribuak. Othoitzez, eta humilitatez (26,14), *othoitcac eta humiltasunaz*. Othoitcaz, esan behar luke.

Xixtukari afrikatua idazteko zalantzak oso nabarmenak dira aditzetan. Egileak, adibidez, *ehortcea* (21,1) idazten duenean, *ehorztea* aldatzen du liburuak. Era berean, *uzten* (21,14), *utzten* inprimatu zen.

Gogortasuna azpimarratzeko xedeak honako aditz forma hauek sortzen ditu liburuan: *dauzkanak* (10,22), *dautzcanac*; *dauzcatzuenac* (10,20), *dautzcatzunac*; *dauzcatzuenac* (10,24), *dautzcatzuenac*; *dituzuenac* (10,25), *ditutzuenac*.

Beste batzutan duda-muda Luzaideko paperetan datza, hala nola Echeverrik etzarcen (29,21) dioelarik, eta argitaratzaileek *ezartcen*.

Orohar, esan daiteke I. Seguroiak sumatu bezala, afrikariaren joera dela nagusi. Hala, salbuespen gisa eskuizkribuak *zorci* (28,32) frikaria ematen badu ere, liburuak *zortzi* jasotzen du, hala nola *zortzigarrena* (5,25; 19,15; 24,4; 28,9). Era berean afrikari bihurtu zituzten inprimategian, *ethorice* (7,7), *esperantzazco* (41,11), *conciencia* (32,7; 32,11). Hitz amaiera, honako hauetan gogortzen da: *delacotz* (17,5; 28,29; 29,22), *duelacotz* (22,4), *cituelacotz* (9,7).

Oso gutxi dira, alderantziz, frikari bihurtzen diren afrikatuak. Adibidez, *Pontcio* (3,24) eskuzkoetan, eta *Poncio* inprimaturiko orrietan. Konparaketa egiteko modurik gabe, *Francia* dio bi aldiz liburuskak, aurrelanak «bertze guisaz» dioen izenburu hauetan: «Manamendu berac franciaco guisa(z)» (6,3; 20,4). *Lizate*; *Litzateque* (23,14) dio egileak.

Kontsonante hasperenduen artean *arhinqui* (19,18) dakar moldiztegiko testuak, eskuzkoak *h* gabe emana. Baina, adibide bakarra denez, ez dakigu joera zabalago baten eredutzat har daitekeen kasu honetan.

Era berean, ez dut uste adierazgarri izan daitekeenik behin edo beste *gug* hutsean uztea: *egiazkoaren* (6,17), *aingeru* (17,18), joera zabalduea bestea delarik aztertutako bi dokumentuetan. Moldiztegiko hutsunetzat har nitzake.

Zuzenketa jatortzat daukat, aldiz, egileak deboqui (18,25; 20,4) dioelarik, *debotqui* ipintzea liburuan.

Idatz-akatsik ere bada, bestalde, liburuan: *guehiago/guchia-go* (13,22). Letra honen aldaketak esanahi osoa trukutzen du: «Jainko bezala Aitac bezambat loria duela, eta Guizon bezala bertce *guciec* baino *guchiago*». Doctrinaren/*doctrinarfn* (21,6); *da/ba* (23,4). «Zergatic *ba* mortala?». Hogoï eta bortcean/bortcoan (31,22). Izan bedi/*iza nqedi* (39,7). Erredemtorea (11,1). Yzpiritu Soindua (12,8).

II. *Hiztegia*

Letra soil baten aldaketa baino gehiago esan nahi duen zuzenketarik ere badago aztergai dugun argitalpen honetan. Hitz mailegatuen idazkera desberdina ikusten da batzutan, izena bera trukutzen da beste batzutan izen dotore eta herrikoïaren arteko eztabaida zaharrear.

Hitzen ordena eta joskera gramatikala ere ukitzen dira behin edo beste. Euskara landu eta txukundu nahian egindako ahalegina azaltzen da dokumentu bien konparaketan. Adibidez:

Amorecatic (27,20). *Amorea gatic* dio liburuak.

Benedicioneaz (40,7). *Benedicacioneaz*.

Comunioneco (36,30). *Comuniatceco* disposicionez.

Hartacotz (4,22). *Hortacotz*. «Por eso ruego...».

Ofensatuaz (5,5). *Ofendituaz*.

Paulo (4,19). *Pablo*.

Umiltasun (37,17). *Humilitate*.

Urriquitasuna (28,5). *Urricaltasuna*.

Hitzen aldaketa ugari aurkitzen dugu Luzaideko bi izkribuen artean:

Aguincen (41,29). *Hitzemaiten* dauzut.

Amen (40,2). *Halabiz*.

Artheraino (33,8). *Ondoraino*. «Confesatu ondoraino».

- Ave Maria (40,6). *Agur Maria*.
- bainan beguira (16,7). *baicic libra*.
- bere (37,14). *beren buruen*. «Bere condenacioneco», zioen luzaidarrak eta «*beren buruen condenacioneco*» esaten da liburuan.
- Birgina (31,14). *Andredena* María Saindua.
- Borondate (5,10). *Ontasun*. «Konfidatcen dut zure ontasun eta misericordia finic gabecoan».
- Confesioean (25,29). *Cofesioan*.
- Declaratu. Erran (33,29) dio eskuizkribuak eta *declaratu* aldatzen du liburuak: «Cofesioan declaratu behar du». Declaratceco (33,23) lehenic eta *cofesatceco*, gero: «...uzten bada bekhatu mortal bat cofesatceco». Declaratcea (33,28), *declaratceco*: «ahazten bazaco declaratceco».
- Desira (19,25). *Guticia*.
- ecic (18,1). *ecen*. «ecen Jaincoa ofentsatu».
- Eguiazqui (33,32). *Segurqui*.
- Erran (33,29). *declaratu*.
- Errecibitzen (36,29). *Eguiten*. «Hostia osoa eguiten duenac».
- eta (33,8). *baina*. «... *baina* atricioneac ez».
- Etsecutatcen* (9,11). *Perseguitcen*. «Gure etsayec atacatcen eta perseguitcen baiguituzte».
- Galdeguiteco (16,26). *Escatceco*.
- Garbitasuna (26,1). *Castitatea*. «Luxuriaren contra Castitatea».
- Guardatuco (19,11). *Atchiquico*. Bigarren esaera batean lehen bokala falta duela agertzen da: guardatuco (6,10), (a)*chiquico*.
- Hetaz (21,25) *Heyetaz*.
- izaiteaz (37,9). *egoiteaz*. «Graziazco estatuan egoiteaz».
- medioz (22,8). *bithartez*. «Eta gure obra onen bithartez».
- Mesprechatuz (26,12). *Despreciatuz*.
- Mesprechuz (21,14). *Menosprecioz*.
- Milagroqui (12,26). *Miraculuzqui*. Milagrozc (12,27). *Miraculuzco*. «Nola izan cen obra milagrozc hura?».
- Naturazgoragoaqui (12,26). *Sobrenaturalqui*.
- Ofensatu (18,1). *Ofentsatu*. Echeverrik gehienetan frikaria egiteko ohitura du eta kasu honetan afrikatu bihurtu zuten argitaratzaileek.
- Pater Noster (40,5). *Aita gurea*.

Peil (16,9). *Peligro*. «arimaco eta gorputceco peil, eta gaitz gucieta-ric» (16,9); «*arimaco eta gorphutceco peligro, eta gaitz gucieta-ric*». Peilian (8,28), *peligroan*. «*tentamendu eta peligroan*». Penitencia (34,13). *Penitentiaren*. Berez ez da hitzaren aldaketa-rik gertatzen hemen, genitibo formarena baizik: «Cer bekhatu izanen da penitentiaren ez complitcea?».

Sacrilegio icigarri bat (37,15). *Sacrilegiozco bekhatu icigarri bat*. Umiltasun (37,17). *Humilitate*.

III. Gramatika

Echeverriren dotrina argitaratuak baditu aditzaren erabilke-
ra, gramatika forma eta joskerari dagozkion zuzenketak.

Aditza. Diferentzia xumeak dira batzutan, hala nola, dire (11, 14)/*dirá*; baitire (28,18)/*baitira*. Eskuizkribuak «on litzateque» (23,14), eta liburuak zuzen ala oker, *lizate* aldatzen du. Bataioko hitzetan. «Nic bathaiatcen haut» (22,24), itzuli zuen «yo te bautizo» esaera, eta «*nic bathayatcen zaitut*» dio liburuak gure artean beti erabili izan den moduan.

Aitagurean ere badaude ikuturen batzu: «Ceruetan zarena (16, 11) dio Echeverrik Luzaideko tradizioan geuk ezagututako forman. Liburuak Hegoaldeko bidea hartzen du, *Ceruetan zaudena alegia*²². Liturgiaren azken berritzean nolabait bateratu nahia nagusitu da, Gipuzkoako *zeruetan zerana* onartzean. Garrantzi gutxiko aldaketa da honako hau ere: «hartcen duenean» (16,11), *hartcen duelaric*.

Aditz trinkoaren maiztasuna urria da zuzenketa hauetan, eta aditz sustraia bera aldatzen da behin: «ecartcen dugun» (22,17), *dathorquigun* bilakatzen da argitaratutakoan: «sortcez dathorqui-gun bekhatu bat».

Aditzaren nahiz aditz izenen forma laburrak borobildu ohi di-
tuzte, batzutan, zuzentzaileek: «obligatua da» (33,25), *obligatua guelditcen da*; «Comuniatcean» (37,30), *comuniatceco mementoan*.

Perpaua elkartuetan ulerterrazak diren aditzak falta direla-
rik, liburuaren arduradunek sartu egiten dituzte. Aitortzako Sa-
kramentuan penitentzia noiz bete behar den mugatzean, honela

22. J. M. SATRUSTEGUI, «Euskaraz zenbat Aita-Gure?» *Jaunaren Deia*, 15 (1966), 282-291.or.

zioen Luzaideko bikarioak: «Seinalatcen bada dembora, dembora hartan berean; *bertcela* ahal bezain laster» (34,11). Bigarren atalari dagokio liburuaren osaketa. «*seinalatcen ez bada* ahal bezain laster», diolarik.

Ergatiboa hiruzpalau aldiz gehitzen du moldiztegiko aleak. «Orenac emaitcan» (40,11)/*orenec emaitcan*. Pertsona izena du arazoa Echeverrik, «Cer erran nahi du Jesus?» (12,16) galdetzean. Argitaratzaileek galdegaia mugatu nahirik, *Cer esan nahi du Jesusec?*, ipintzen dute. Benetazko zehaztapena beranduagoko Kristau dotri-netan egiten da, «zer esan nahi du Jesus izenak?» galderarekin. Azken orrazketak sortzen du «duenak» (37,12) *duenec* bereizketa ere: «Becatu mortaleco estatuan comuniatcen duenac, errecibitcen du Jesu-Christo?» (37,12), zioen eskuizkribuak. Azken testuan beste era honetan dator: *Bekhatu mortaleco estatuan comuniatcen duenec, errecibitcen dute Jesu-Christo?*

Hitzen ordenari dagokionez, zuzenketaren bat edo beste aipatuko dut. Eskuizkribuak: «Yaquitea cer errecibitu behar duen» (36,34). Liburuskak: *Yaquitea cer behar duen errecibitu*. Esk.: «Ceren guizona hartan aisa erortcen baita » (23,23) Lib.: *Ceren hartan guizona aisa erortzen baita*. Esk.: «Dira seinale agueri diren batzu Jesu-Christo gure Jaunac establituac hetaz guri emaitco bere gracia eta berthuteac» (21,25). Lib.: *Dira seinale agueri batzuec Jesu-Christo gure Jaunac establituac, heyetaz emaitco guri bere gracia, eta berthuteac*. «Jaunaren Aingueruac eman dio Mariari berri on bat» (40,15). *Jaunaren Aingueruac berri on bat eman dio Mariari*.

IV. Gehigarriak

Hitz solteak sartzen ditu han-hemenka Echeverriren eskuizkribuan moldiztegiko zuzentzaileak. Azpimarraturik emango dugu eraskina.

- Norc maithatcen du Jaincoa *osoqui?* (17,29).
- Nahiago *izaitea* gauza guciac galdu... (18,1).
- Berthute Cardinalac *edo Moralac* dira laur (24,27).
- Maithatceco *Jaincoa* gauza guciac gainetic (27,19).
- Bat bederac hartu behar du *aurquitcen den* circonstantcien arabera (32,18).
- Behar du cofesatu bekhatu bera *segur guisa* (34,1).
- Eta absolucionea *balidin* conbeni bazaut (35,10).

Izen buruak falta dira bizpahiru ataletan:

Guiristino-Doctrina (7,16). (Maiuskulakin).

Amodiozco Acta (41,17).

Liburuak dakartzan zenbait galdera luzeagoak dira eskuz idatzitakoak baino. Gehiketak hobeki ikusteko bi lerrotan parekatuko ditugu testuak.

Eskuizkribuan:

G. Cofesio ona izanen da bere nahiric gabe ahazten bazaco declarateca becatu mortal bat?

I. Bai, Jauna; bainan hurran cofesioan erran behar du aiticinean nola ahatici citzaion (33,25)

G. Nola behar da cofesatu?

I. Cofesorraren oinetara baino lehen belhaunicaturic eguinen du curutcearen seinalea, eta ahuspezaturic erranen «Ni becataria, P. 4» hau finitu ondoan presentaturen da Cofesorraren oinetan eta erranen du «Laudatua izan bedi Aldareco Sacramendu Saindua» (34,24)

Liburuan:

G. Cofesio ona izanen da, bere nahiric gabe ahazten bazaco declarateco bekhatu mortal bat?

I. Bai, Jauna, bainan orhoitcen delaric lehen cofesioan declaratu behar du nola aiticinean ahaticiric utci zuen bekhatu hura (71.or.)

G. Nola behar da cofesatu?

I. Cofesorraren oinetara baino lehen belhaunicaturic eginen da khurutcearen seinalea, eta ahuspez yarriric erranen «Ni bekhataria», hau finitu ondoan yeiqui eta helitcen delaric Cofesorraren oinetara, erraiten da «Laudatua eta benedicatua izan bedi Aldareco Sacramendu Saindua, edo, Aita benedica nezazu ceren eguin baitut bekhatu (73.or.)

Berez Kristau ikasbidea ez izan arren, Sakramentuen inguruan esan ohi ziren otoitz batzu ekartzen dituzte garai honetako dotrinek. Bi dokumentu hauen artean desberdintasunak badirenez, oso-osorik emango ditugu biak:

Cofesionece eta Comunionece othoitzac. Cofesio aiticinece othoitzza.

Jesu Cristo ene Jauna, salbamendua-
ren esperantza bacarra, othoitzten
zaitut, zure Pasione eta Heriotcea

*Cofesatceco eta Comuniatceco
othoitzac. Cofesio aiticineco
othoitzza.*

*Jesu-Christo ene Jauna, ene salba-
mendua-
ren esperantza bakharra,
othoitzten zaitut zure Pasionea eta*

gatic eman ditzadazun contricionea eta suspiroac nigar eguiteco neure becatuez, Salbatzaile Dibinoa, zure Ama eta bertce Saindu gucien merecimen-
 duen gatic, soizu, ene misera-
 bletasunari, eta emadazu neure fal-
 ten ezagutceco arguia hel nadin zu-
 re gracia Saindura. Damu dut, Jauna,
 Zu ofensatuaz zarelacoz guciz
 ona, eta maithagarria; damu dut ne-
 re bici pasatuan eguin becatuez, eta
 damu dut ez guehiago damu izanaz.
 Aguintcen dauzut, Jauna, osoqui Zu
 ganat bihurtcea, eta ihesguita be-
 catuco bide gucietaric; beraz hala
 othoiztzen zaitut eman dezadazun
 gracia confesio huntaric aiticina, bi-
 ci nadin zure borondatearequin ez
 eguinez, ez erranez, ez pentsatuz zu-
 re Loriaco, eta ene zorioneco denic
 baicen. Amen. (38,4)

*Heriotzea gatic eman ditzadazun
 contricionea, eta auhenac neure be-
 khatuez nigar eguiteco. Munduaren
 Salbatzailea, soizu bekhatari misera-
 ble huni, zure Ama Sainduaren eta
 bertce Saindu gucien merecimen-
 duen gatic, igor dezadazun, Jauna,
 zure arguia erakhuts ditzadan ene
 falta guciac, eta lagunezan zure cer-
 bitzu Saindura helicen. Damu dut,
 Jauna, zu ofendituaz ceren zaren gu-
 ziz ona, eta osoqui maithagarria;
 damu dut hoin disposicione guti
 izanaz neure falten cofesatceco; da-
 mu dut neure bici pasatuan eguin
 bekhatuez, eta damu dut ez damu
 guehiago izanaz. Hitzemaiten dau-
 zut, Jauna, osoqui zu gana bihur-
 tzeaz; eta ihes eguiteaz bekhatuco
 occasione gucietaric; bada hala
 othoiztzen zaitut eman dezadazun
 gracia, Cofesio huntaric aiticina, bi-
 ci nadin zure borondate Sainduare-
 quin ez eguinez, ez erranez, ez eta
 phentsatuz zure Loriaco, eta ene zo-
 rioneco denic baicen. Amen. (80.or.)*

Aitortza ondoko otoi-tza (38,20) bere tokitik kanpo ezarri zuen Echeverrik orijinalean huts eginik, Jauna hartzeari dagokionaren atzetik. Liburuan bideraturik dago akatsa.

Cofesio ondoco othoitza.

Jauna, zure Ama Sainduaren, eta bertce Saindu gucien merecimen-
 duen gatic izan bequizu agradable
 ene cofesio hau, eta barca bitzaut
 zure pietateac huntaco huts guciac,
 eta urrical zaitte ene iduquitceaz he-
 men bezala Ceruan absolutua, eta
 bortiztua ene promesa onen guar-
 datceco bizi zarena, eta erreinatcen
 duzuna Aitarequin, eta Izpiritu Sain-
 duarequin. Amen. (38,20)

Cofesio ondoco othoitza.

*Jauna, zure Ama Sainduaren, eta
 bertce Saindu gucien merecimen-
 duen gatic izan bequizu agradable
 ene Cofesio hau, eta faltatu izan
 zaizquidan gauza guciac barkha bi-
 tzaut zure pietateac, eta haren ara-
 bera urrical zaitte Ceruan ene idu-
 quitceaz absolutua, eta borthizteaz
 ene chede onen guardatceco bici
 zarena, eta erreinatcen duzuna Aita-
 requin, eta Izpiritu-Sainduarequin.
 Amen. (81.or.)*

Comunione aitcineco othoitza.

O Aita guciz botheretsua, ene Jainco eta Creataile Saindua, errespetu eta umiltasunic handienarequin hurbiltcen naiz Aldare Saindu hortara, nahiz indigno causitcen naicen, zure Maïestate adoragarriaren errecibitceco. Ene bihotceco hotzetasuna da Jaun soberanoa, indigno eguiten nauena behar den amodioarequin Zu gana hurbiltceco, bainan zure hitz eztiac dira fidantciarequin hurbiltarazten nautenac parthaliar izaitera Aingueruen ianhari saindu hortan. Zure borodatea denaz gueroz, Jesus eztiac, desiratcen dut zure Gorputz Sainduaren errecibitcea Birgina zure Ama Sainduac, eta bertce Sainduac errecibitu cintuzten fede bici, izpiritu garbi, eta carsu berarequin. Amen. (39,10)

Comunione ondoco othoitza.

Esquerrac darozquitut, ene Salbatzaile maitea, Zuc eni eman (38,29) gracia guciez, eta bereciqui ceren nahi izan duzun zure egoitza eguin ene baithan Comunione Saindu hunen berthutez. Emaiten nitzauzu, Jauna, naicen gucia, Zu niri osoqui eman zaren bezala. Othoizten baitut Comunione Saindu hau izan dadin enetzat becatu gucien barcamendua, fedearen defentsa, ene bicio gucien heriotcea, amodio desordenatuen desterrua, eta berthute gucien hazgarria: izan bedi ene izpirituaren sosegua, etsai gucien azotea, eta bacarric zurequilaco unionea, eguiazco Jauna eta Jaincoa. Amen. (39,1)

Comunione aitcineco othoitza.

O Aita guciz botheretsua, ene Jaincoa eta Creataile Saindua, errespetu eta humiltasunic handienarequin hurbiltcen naiz Aldare Saindu hortara, nahiz indigno khausitcen naizen, zure Mayestate adoragarriaren errecibitceco. Ene bihotceco, hotzetasuna da, Jaun Soberanoa, indigno eguiten nauena behar den amodioarequin Zu gana hurbiltceco, bainan zure hitz eztiac dira fidantciarequin hurbiltarazten nautenac Aingueruen yanhari Saindu hartan parthaliar izaitera. Zure borodatea denaz gueroz, Jesus eztiac, desiratcen dut zure Gorputz dibinoaren errecibitcea Birgina zure Ama Sainduac, eta bertce Ceruco Sainduac errecibitu cintuzten fede bici, izpiritu garbi eta kharsu berarequin. Amen. (82.or.)

Comunione ondoco othoitza.

Esquerrac darozquitut, ene Salbatzaile maitea, zuc eni eman gracia guciez, eta bereciqui certaco nahi izan duzun zure egoitza eguin ene baithan Comunione Saindu huntaz. Emaiten nitzauzu naicen gucia, zu niri osoqui eman zaren bezala. Othoizten zaitut, Jesus ona, Comunione Saindu hau izan dadin enetzat bekhatuen barkhamendua, fedearen defentsa, ene bicio gucien heriotcea, amodio desordenatuen desterrua, eta berthute gucien hazgarria: iza nqedi²³ ene izpirituaren sosegua, etsai gucien azotea, eta bakarric zurequilaco unionea, ene eguiazco Jauna eta Jaincoa. Amen. (83.or.)

23. *Izan bedi.* Moldiztegiko akatsa da bestea.

Izartxo batekin emandako galde-erantzunak Astete-ren gehigarriak izango direla uste dut. Hauetako pare bat ez dator Echeverriren eskuizkribuan:

- G. *Norc bekhatu eguiten du Fedearen contra?*
 I. *Gure Erligioneco eguin guciac sinhesten ez dituenac, edo dudatcen dituenac; edo bere faltaz ikhasten ez dituenac (22,5).*
- G. *Norc bekhatu eguiten du Esperantzaren contra?*
 I. *Jaincoaren baithan esperantza galtcen duenac; Ceruaren irabaztera entseatcen ez denac; eta Jaincoa misericordiosa delacotz bekhatu eguiten duenac.*

Echeverriren eskuizkribuak ez dakarren beste testu bat bada-go liburuan. Honela dio:

Contricionezco acta franciaco guisan.

Ene Jainco maitea, barkhamendu esque nagozu humilqui, ene bekhatu guciez, damu dut eta urriqui zure amorea gatic ceren guciz ona zarelaric ofentsatu zaitudan, eta hartcen dut borondate fermu bat ez guehiago bekhatuic eguiteco, zure graciarequin batean; halaber hartcen dut borondate neure bekhatu guciez osoqui cofesatceco, eta emanen zaitan penitentciaren complitceco. Amen. (13.or.).

VI. *Laburpenak*

Hasieran esan bezala, neregana iritsitako aleak bere lehen sei orrialdeak falta ditu, atal-aurrea eta sarrera hitzak barne direla. Sarrerako bertsoen lehenengo letrak bakarrik gorde dira eta, otoitzetan, Aita Gurea, Agur Maria eta Kredoak lerroren batzu falta dituzte.

Aurrerago, 31-32 egiten duen orria falta zaio, eskuizkribuaren 14garrena; hala nola 63garrenetik 66-ra, eskuzkoaren 29-tik 31-ra.

Horretaz landa, hitzen bat edo beste baztertu zuten argitaratzaileek. Eskuizkribuko esaera hartuko dut laburpena azpimarratuz:

- Cergatic Jaincoac *hala* errebelatu baitu... (10,18).
- Izpiritu Saindua eguin *cen* guizon? (12,8).
- Gularen contra, *Temperantcia*, edo *Templantza* (26,3).

- Cer becatu eguin duen Manamendu bacochean, eta estatuco obligacionetan *hitzez, obraz, eta pentsamenduz* (32,15).
- Eguinen du sacrilegio *icaragarri* bat (33,25).
- ...sorthu cela *Maria Birgina ganic* (41,1).

Pare bat aldiz edo, eskuizkribuko testuak erdiratuz murrizturik argitaratu ziren.

G. Jesu-Christo cein egunez izan da contcebitua Ama Birginaren sabelean?

G. *Cein egunez contcebitua izan da Jesu-Christo Ama Birginaren Sabelean?*

I. Marchoaren hogoi eta bortcean izan cen contcebitua sorthua Abendoa-ren ogoi eta bortcean; hila Ortcilare Sainduz; phiztua Bazco egunean; igarana Ceruetara Salvatore egunean; eta igorria Izpiritu Saindua Apostoluei Mendecoste egunean. (31,21).

I. *Marchoaren hogoi eta bortcean: hil cen Ortcilare Sainduz: phiztu cen Bazco egunean: eta igorri zuen Izpiritu-Saindua Apostoluei Mendecoste egunean. (67.or.)*

I. Umiltasun eta errespeturequin entzun ondoan Cofesorren abisuac, errecibituren du penitencia, eta erranen ahuspez iarriric bulharrac ioz «Contrizioneco acta», P.5. edo guisa huntan : «Ene Jainco maitea, barcamendu esque nagotzu umilqui, ene becatu guciez damu dut eta urriqui, zure amorecatic, eta ceren guciz ona zarelatic ofensatu zaitudan. Hartcen dut borondate fermu bat ez guehiago becatu egiteco, zure gracia sainduarequin batean; halaber hartcen dut borondate nere becatuen osoqui cofesateco, eta emanen zaitan penitentciaren complitceco. Halabiz» (35,17)

I. *Humiltasun eta errespeturequin entzun ondoan Cofesorren abisuac, eta errecibitu penitencia, erraiten da ahuspezaturic bulharrac yoz «Contrizioneco acta». (75.or.)*

Ikuspegi orokorra

Xehetasun ugari aurkeztu ondoren zer argibide atera ote dezakegu lan bi hauen konparaketatik? Besteak beste, Gasteizko Legebiltzarreko izkribua, eta liburuska, egile batenak direla ukatzerik

1. Ez arhiqui proximo legunaz gair-
qui yuyatcea, ez erraittea, ez eta ero-
aditcea haren faltac.

G. *Nore bekhate eguiten da Manamen-
de hunen contrat.*

1. Arrazoinic gaba yuyagendu gairch-
loac eguiten dituenac; sama quent-
cen; segretua aguerteen, eta guezur-
re erraiten.

G. *Cer debecaten da bederatsi eta ha-*

margarren Manamenduen?

J. Haraguzico plazer eta bertoenen da-
tasunen gaiticia gaitchoac.

**ELIZA AMA SAINDUAREN MANAMEN-
DUAC DIEL BORTZ**

Manamenduac

Lehenbiticoa: Igandea eta Bortz

eta osco enizutea

Bigarren: Urthean behar beqer

lesatcea, alio lehenago bertico

peligroric uste badu, edo cumula

behar badu. Bazo garzumacoetan
Hirugarrena: Bazo garzumacoetan
comuniatcea

Laurgarrena: Eliza Ama Sainduac ma-
nateen duenean harurteca

Bortzgarrena: Dechimat eta Primiciac
Jaincoaren Elizari pagatcea.

Manamenduac berac Francisco guisan.

1. Meza Saindua enizun-ezazu,
Besta Igandetan debotqui.

2. Bekhatuac tofesa zazu,
Urthean behin osoqui.

3. Gorphutz Saindua erracibi zazu,
Bazoz beheren humilqui.

4. Gartiac bigiliac bary zazu,
Gartizuma ere osoqui.

5. Dechimat eta Primiciac
zazu.

6. Elizari chuchemui

Manamenduac

7. Jaincoaren Leguequen nobequi be-
guitchoaco.

dituenac,

G. *Car da Esperantzaz?*

I. Esperantzaz Ceruco Loria Jaincoaren gratiaren, eta gure obra onen bitartez.

G. *Nore bekhatu eguiten du Esperantzaren contra?*

I. Jaincoaren laithan esperantzaz gaitzen duenac; Ceruaren irabaztera entseatean ez denac; eta Jaincoaren misentordiosoa delacotz bekhatu eguiten duenac.

G. *Car da Caritateaz?*

I. Jaincoaren mathatasaz gauza gucien gainetic, eta lagun proximoaz gure huruac bezala; heyei eguinez, hec quat eguites nahi gutun quena.

G. *Certaco da Balthayaco Sacramentoz?*

I. Bekhatu originalaren quentacoz, eta bertze ado rein bekhatu arguipuzen direnen bathayatean denaren baitan.

G. *Car da bekhatu originalaz?*

I. Da gure Alta Adan, eta Ams Ebates gauric sortez dathorquigun bekhatu

bal.

G. *Normalic bathaya desaqus behar corduan?*

I. Bai. Jauna.

G. *Car eguin behar da onta bathayal-caco?*

I. Ur naturala ichuri behar du bathayata izan behar duenaren buruaren gainera; praitien delaric dembeza beran. — NIC BATHAYACEN ZAIUTAITAREN, ETA SEMEAREN, ETA IZURITU-SAINDUAREN ICENBAN. HALA-BIZ.

G. *Certaco da Confirmitacionez Sacramentua?*

I. Da confirmitacoz, eta borthitacoz bathayoa arrecibitu gunduen ledean.

G. *Certaco da Penitentiacoz Sacramentua?*

I. Bathayatuaz gueroz eguin bekhatuac barkhatacoz.

G. *Car bekhatu dazc mortez?*

I. Dira mortalac, eta berualac.

ez dago. Alde horretatik Asteteren itzultzaile ezezagunarekin aberasten da zerrenda.

Baina, hainbeste zuzenketarekin nolabaiteko ilundura, kontraesan eta ulerkaintz gertatzen diren zalantzak sortzen dira denbora berean. Neuk ez dut argi ikusten nondik-norako bideak ibili zituen lanak eskuizkribuaren testutik argitalpenaren azken itxura hartu arte. Errazago da Echeverriren eskulana dagoen-dagoenean, bere zalantza eta guzti aztertzea kaleratutako emaitza baino. Nere eritzi apala agertzean eremu arriskugarrian sartzen naizela badakit eta, horrexegatik, susmo hutsaren pare eman nahi dut.

Luzaide Euskal Herriaren bihotzean egon arren, bi erresumaren muga da eta, hizkuntzari dagokionez Nafarroa beherekoa bada ere, legez Nafarroa garaikoa. Eguneroko harreman nagusiak betidanik Arnegi eta Donibane Garazirekin izan ditu eta, dudarik gabe, Hegoaldearekilako arazoetan Ibañeta mendateko eragozpena aski haundia izan da iragan denboretan. Orain bertan, Iruñeak lotura haundiagoa izan arren, urte askoz egon da Luzaide Nafarroako hiri burura heltzeko garraiorik gabe. Hegoaldera joan nahi zuenak bere buruz abiatu behar zuen inongo autobusari itxaro gabe. Alde horretatik, beraz, iduri luke Garazi aldeko mintzaira kutsugabea aurki behar genukeela Manezaundiren herritarren ahoan.

Baina gauzak ez dira beti hain zehatzak gertatzen eta, kasu honetan, geografia eta euskalki loturaz bestalde, legezko bizibidea Iruñean duenez, Hegoaldeko funtzionario, udal-idazkari, irakasle, sendagile eta mugazain izan ohi ditu karrikan. Era berean, Hegoaldeko elizbarrutiko parrokia da eta Ibañetaz beste aldeko apaizak joaten zaizkie edo joaten gatzaizkie, eta ez beti bertakoen hizkuntzaren berri jakinez. Neuk, esate baterako, ez nekien bazenik ere.

Aspaldidanik Iparraldeko elizgizonen eta Hegoaldekoen harremanak gogorak izanak ziren sinestearekiko ikuspegi desberdinak zirela eta dotrina honen denboran aginte bihurturik agertzen bazaizkigu ere. Echeverriren gutunetan ikusten da nolako eragozpenak zituzten mugaz handiko kristauek elizaz Luzaiden beren egin-kizunak betetzeko. Bada bertako elizgordailuan Iparraldeko baitaiatuen liburu bat ere.

Dotrina bera luzaidar baten itzulpena da, noski, eta bertako mintzairaren lekuko jatorra. Berez, Iruñeko gotzaiaren baimena behar zuen eta Goicoa bikario orokorraren bulegora iritsitako izkribua da I. Segurolak argitaratu duena.

Iruñean argitaragabe gelditu zatekeelako susmoa agertu dut lehenago, bertako seme batek galdua edo ñabartua zuen /kh/ leherkari hasperendunaren grafia ez baitzen ezagunago gertatuko Nafarroa garaiko hiri buruan. Zuzenketa honek Nafarroa behereko tradizioa ekartzen digu gogora. Hiztegi aldaketek ere Ipar aldera isurtzen dute zuzentzailearen eskua, neurri haundi batean. Zortzigarren aginduan, adibidez, eskuizkribuko «ez guardatuko iniustoqui» (19, 11), mugaz handiko joera jatorrez dator liburuan: *ez atchiquico inyustoqui*. Hori bera esan daiteke honako aldaketa hauetaz Amen (40,2), *Halabiz*. Birgina Maria (31,14), *Andredena Maria*. Desira (19,25), *guticia*. Eguiazqui (33,32), *segurqui*²⁴.

Baina, bestelakorik ere badago zuzenketa horietan; Hegoaldeko marka daramaten ikutuak alegia: cofesioan (25,29), *cofesioan*. «Faboreak galdeguiteco» (16,26), *escatceco*. Hitzen aldaketa baino adierazgarriago gerta daiteke esaera honena: «hurran cofesioan erran behar du» (33,29), zioen Luzaideko bikarioak bertako mintzaira garbian, eta hiru hitz aldatu zizkion plazaratutako liburuak: *orhoitcen delaric lehen cofesioan declaratu behar du*²⁵.

Nolabaiteko kontraesana dago idazki bien arteko zuzenketen artean. Beste argitasunik gabe bidea egitea zaila da horrelako oihanean, baina ahaleginduko gara irteera aurkitzen. Dotrinen itzultzaileek eskua sartzerik ez duten arlo batzu badira liburuska horietan: ikasiak diren otoitzak, alegia. Aita Gurea, Agur Maria, Kredo, Salbe eta antzerako otoitz oso erabiliak ez dute ikutu haundirik izaten gehienetan. Bigarren mailako otoitz bildumarik ere bada, noski, hala nola konfesio eta komunioko otoitzak, fedezko, esperantzazko eta maitasunezko aitorten ereduak, eta horietan bada aldakortasun gehiago. Diharce bikario jeneralak Baionako elizbarrutirako egin zuen katexima erakusten genuen guk Luzaiden, eta esan dezaket Agur Maria, Kredo eta Salbea Echeverriren argitalpeneko berak zirela. Fedezko eta esperantzazko aitormenak ez dira berdinak, baina amodiozko aktak ez du aldaketa haundirik.

24. Ez dira horrelako aldaketa bakarrak. *Contricionezco acta franciaco guisan* gehitu beharrik ere ez zegoen Iruñean argitaratua izan balitz. (13.or.) Eskuizkribuan ez dator.

25. Hegoaldeko kutsua nabari da ikutu hauetan: izkribuan, peil (16,9), eta liburuan, *peligro*; peilian (8,28) / *peligroan*. Iparraldeko 'mesprechuz' (21,14) / *menosprecioz*; mesprechatuz (26,12) / *despreciatuz*. Era berean, ofensatuaz (5,5) / *ofendituz*.

Aitagureak dituen zuzenketak esanguratsuk dira. «Ceruetan zarena» (3,6) idatzi zuen bertako ohituran Echeverrik, eta *Ceruetan zaudena* zuzendu zioten liburua arduradunek. Era berean, Iparraldeko «bainan beguira gaitzazu gaitcetic» (16,7), Hegoaldeko usadiora *baicic libra gaitcazu gaitcetic* dakar argitaratutako testuak. Nik esango nuke Frantzia aldeko argitalpena dela, herri batendako bakarrik liburua egitea oso garesti eta baliapen gutxiko nekea izango baitzen. Echeverrik dioen bezala, «Herri huntan, eta bertce hainitcetan guehienic minzatcea costumaten den escuararat» itzuli zuen dotrina eta euskalki bereko jendeentzat plazaratuko zuten. Luzaiden erakusteko baimena, aldiz, Baionatik ez baino Iruñetik jaso behar zuen eta hor ikusten dut Hegoaldeko ikutuen zergatia.

Zer eragin izan zukeen horrelako aldaketa batek Luzaideko ohituretan? Gutxi edo, behar bada, ezer ez. Echeverrik jasotako otoitzak herriak erabiltzen zituenak dira eta, liburuan aldatu arren, berdin jarrai zuket. Apaizek berek ez zioten garrantzi haundirik emango. Adibidez, 1880.eko Oliver eta Hurtadoren *Cristauaren Icasbidea* sartu zelarik Luzaiden, Hegoaldeko Aitagurea bakarrik aurkituko zuten hurrek; baina euren aitamen otoitzarekin jarraitu zuten denek. Guk erabiltzen genituen testuak Baionakoak ziren eta, hitzez-hitz, Echeverriren eskuizkribuak dakarren bezala esaten genuen «Gure Aita», hitz bi hauen ordena bakarrik aldatuz. Gure denboran sartu zen «egin bedi zure *nahia*», borondatea esan beharrean. Herriek ez dituzte errotuak diren eserak goizetik gauera aldatzen. Elizgizonetan datza horrelakoen arrazoi bakarra eta Luzaideko bikarioaren kasuan, Garesko apaiz zaharraren sermoia bezala, bi muturretatik loturik zegoen bere lana. Garesko errotariak, «geroztik tripota duk!» erantzun bazion bere erretoreari, antzeko zerbait esan zezaketen luzaidarrek dotrina honen hegoketa nahasia ikusita.

Baina, denbora berean, badu beste ikuspegi bat oso aipagarria lantxo honek. Ezin ukatua da elizgaien eragina herri hizkuntzaren finkapenean eta herrikoitasunaren eredu zehatzegia ez bada ere, luzarora eragina izan ohi zuen elizgizonen kezka agertzen du. Bi euskalkien nolabaiteko orekak sortutako arazoez bestalde, Luzaideko bikarioa bera gizon ikasia agertzen zaigu eta nolabaiteko garbizale kutsua sumatzen zaio²⁶. Berak aitortzen due-

26. Adibidez, «Naturazgoragoaqui eta milagroqui» (12,26) zioelarik izkribuan, *Sobrenaturalqui* eta *mirakuluzqui* utzi zuten zuzentzaileek.

naz landa, Larramendiren joera nabari du han-hemenka. Alde horretatik, bi dokumentu hauen moduko izkribu asko behar genituzke hizkuntzaren historia zehazten joateko.

Hitzei dagokienez, zahar itxurako zenbait gorde izan da eliz-hizkuntz eta otoitzetan. Dotrina honetan hiru aldiz apaitzen da *ararteko* hitza eta arrunta zatekeen orduan. Duen gaurkotasun erakarriagatik, bere esanahia aipatuko dut. Salbe izeneko goratzarrean, «eia, ergo, advocata nostra», honela esaten zen Luzaiden: *Hea bada, Andrea, gure arartekoa* (4,10). Bigarren esaera Echeverrik galde-erantzunetan sartzen du: «—Eguin behar dugu othoitz Aingueruei eta Sainduei? —*Bai, Jauna, gure arartekoei bezala*» (17,8). Erdaraz «—Sí, como a nuestros medianeros». Azkenekoz, «Esperantzazco acta» delako otoitzean, honela dio: «Zure Seme Jesusen merezimenduac, eta heriotcea *ararteco* ditualaric» (41,13).

Beste ondorerik ere atera daiteke, noski, testu hauen konparaketatik.